

ЗДРАВКО М. ДЕЛЕТИЋ¹

ВЛАДАН А. ВИРИЈЕВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

ОБУЧАВАЊЕ НАСТАВНИКА ЗА ПРИМЕНУ ИСТОРИЈСКОГ МЕТОДА У НАСТАВИ И СТРУЧНОМ УСАВРШАВАЊУ

САЖЕТАК. Савремена настава друштвених наука има задатак да ученицима пренесе одабрана знања уз што више њиховог активног учешћа у наставном процесу, пре свега, кроз активност ученика у раду са документима и изворима знања. Да би ученици знали како да размишљају о изворним документима, потребно је да им се кроз наставу омогући минимум методолошке обуке. Наставник методолошки обучава ученике кроз рад са одабраним примерима, а за то треба да има основна знања о историјском методу и критици извора. Претпоставка је да стечена знања користе у каснијем усавршавању и самообразовању. Да би могли да одговоре овим потребама, наставнике историје и других друштвено-хуманистичких наука треба обучавати у примени историјског метода и критици извора – писаних докумената. Аутори излажу основна питања рада са писаним изворима. Рад је писан на основу изучавања литературе и сумирања искустава у настави и истраживању историје.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјски метод, историјски извори, критика извора, историчар.

---

¹ zdeletic@yahoo.com ; vladan.virijevic@pr.ac.rs

Рад је примљен 13. маја 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. јуна 2017.

У друштвеним и хуманистичким наукама корисно је да ученици стичу знања анализом и тумачењем изворних докумената различитог порекла и старости. Рад са документима обавља се применом историјског метода. Ученике је теоријски и практичним радом са изворима у настави потребно методолошки припремити да током школовања и касније могу сами оценити употребљивост документа, извора или научног (публицистичког) рада, препознати у њему вредне информације и утврдити чињенице, на основу више чињеница осмислити објашњење и донети закључак о садржају и значају садржаја који уче (анализирају). При томе се не треба плашити да ученици неће успети, да често и погреше. То наставник треба да отклања информацијама и дискусијом, разменом аргумената и мишљења, најмање ауторитетом и наметањем објашњења. Наиме, за ученика је често важније да стварно и активно покуша да реши проблем, да уложи доступни умни напор, него да увек нађе правилан или потпун одговор. Одговори се могу наћи у литератури, чиме ученик може да провери исход своје активности. За његов развој, вештине и способности учења и примене знања важније је како долази до знања и шта са њим може да уради него знање само по себи. Наставник не треба да се плаши да ће у активном раду ученика на делу градива изгубити време потребно да он изложи (често само преприча) наставну јединицу. Ако су ученици оспособљени да трагају и сами уче, да умеју радити са изворима знања, они ће успешно из уџбеника и приручника научити и онај део који наставник није „предавао“. У томе ће им помоћи самостални рад са документима који се односе на део наставног градива. Ко зна како трагати и учити, увек ће знати како да усвоји или просто запамти садржај из уџбеника.

Да би наставници могли успешно да обаве овај задатак модерне наставе, потребно је да имају основна знања о историјском методу, критици извора и улози истраживача (Делетић, 2012, 2013). Студенте је кроз наставу Методике наставе историје потребно и методолошки оспособљавати (школовати) у домену историјског метода и рада са изворима. Корисно је повремено кроз стручно усавршавање подсећати наставнике на те садржаје и мотивисати их да посвете део пажње и методолошкој обуци ученика. Прошла су времена кад је наставник био ауторитет и одлучујући извор знања. На интернету је доступна неограничена количина информација и садржаја о прошлости, па и о онима који су део наставних програма. Ту је додатна обавеза наставника да методолошки

подучавају ученике како да при раду са електронским (дигиталним) документима промишљају њихову ваљаност и како да бирају и преузимају информације и чињенице. Корисно је мотивисати ученике да на часу постављају питања и дискутују о садржанима које су у ваннаставном времену „пронашли“ и о којима имају неко мишљење. То даје могућност наставнику да исправља недостатке у знањима ученика или их информише како да раде са доступним документима.

Радом са документима код ученика развија се „критичко мишљење неопходно за разумевање начина на који историчари, писци, политичари, новинари и мас-медији уопште тумаче недавну прошлост“ (Страдлинг, 2003, стр. 21). У ери компјутера веће су могућности и потребе да настава пружи ученицима могућност да историјски мисле, анализирају и тумаче податке (документа), настава мора пружати већи избор извора знања и метода креативног стицања знања (Страдлинг, 2005).

ИЗУЧАВАЊЕ ПРОШЛОСТИ И НАСТАВА

Сва друштва за која знамо током историје оставила су трагове постојања, тумачила су, памтила или записивала своје представе о савремености и прошлости, о свом постојању и трајању. Историја је наука која проучава прошлост људског друштва: открива узроке догађаја, појава и процеса, објашњава њихов настанак, ток и суштину, указује на повезаност и последице историјских збивања. Историјска наука има задатак да утврди чињенице да их разуме и објасни у контексту изучаваног времена, да одговори како су људи некад живели, зашто су живели тако а не другачије, шта су радили и зашто баш тако, али и како су на то реаговали (шта су о томе мислили). Историјску науку схватамо као општу науку о трајању и постигнућима човека (друштва) у простору и времену (политика, дипломатија, економија, култура, уметност, просвета и сл.) (Делетић, 2013).

Писање историје почива на вишеструкој селекцији. Историчар из историјске стварности бира оно што је битно, с обзиром на његова мерила значаја, истине и смисла, истражује проблем (тему) који га интересује (Шушњић, 1999, стр. 163). Истраживач врши избор сведочанстава (извора) и чињеница у њима, његов избор је начин осмишљавања (објашњења) и саопштавања резултата. Суштина је у томе да писац хоће да саопшти друштву и појединцима чињенице, објашњења и научне исказе о нечему што сматра

важним за време и друштво у којем живи и ствара. При томе, значења не потичу из догађаја; историчар придаје значај и значење прошлости избором проблема и његовим осмишљавањем (тумачењем).

Проучавање прошлости и садашњост функционишу у специфичном јединству. Савремено истраживачко питање уобличава предмет истраживања, планира избор сведочанстава, усмерава поглед на изворе, даје им значење, наше значење јер ми о прошлости мислимо из потребе наше стварности (Furet/Фире, 1994). Свака епоха отвара нова историјска питања или ранијим питањима даје нова значења. Важно је имати у виду да данашње генерације посматрају историјски процес знајући његов исход, што у многоме утиче на њихово мишљење о историји (Делетић, 2013, стр. 62).

Нове генерације изнова пишу историју, зато што се разликују њихова интересовања за прошлост или питања која постављају прошлости, а не зато што она пре написана није ваљала (Коска/Кока, 1994, стр. 139). Не мора да значи да ми објективније промишљамо прошлост, али другачије мислимо или нам се наша прича чини уверљивијом. Научна истина одговара достигнутом стању истраживања, потпуније или другачије проведено истраживање може резултате допунити или изменити.

Специфичност историјске науке је што се она бави догађајима, појавама и процесима који су прошли (завршени су). Начелно је тако, али прошлост траје посредством продуженог постојања својих садржаја и замисли. Тешкоћа у објективном и целовитом сазнавању прошлости је што остаци прошлих збивања носе бројна ограничења сазнавању историјске истине у време њиховог проучавања. Прошлост није могуће упознати непосредним опажањем, видети или чути, поновити, симулирати, експериментално изводити уз промену чинилаца. Она постоји у остацима (материјални, духовни, политички), али без људи и радње прошлост постоји на симболичан начин, кроз слике (представе) које историографија производи, за које верујемо да одговарају садржајима прошлости.

Писање о прошлости је реконструкција и интерпретација која зависи од истраживача (Heller/Хелер, 1984, стр. 71). Реконструисање, разумевање и тумачење (објашњење) прошлости као минуле стварности је у моћи (и немоћи) истраживача који је у много чему објективно несавршен и ограничен, уз могућност да буде и намерно ангажован или инструментализован.

Историја је наука о трајању људског друштва, фундаментална друштвена наука, која проучава историјски развој људског друштва од настанка до савремених дана, открива, реконструише и објашњава прошлост. Знања стечена историјским истраживањима налазе примену у формирању историјске свести епохе, нарочито у настави историје, могу послужити и за савремену политичку аргументацију или предвиђања ближе будућности.

Настава историје врши селекцију садржаја из научне литературе. Селекција школске историје заснована је на претпостављеним васпитним вредностима садржаја („историја је учитељица живота“) и политичким критеријумима вредновања које примењује власт на одговарајућем простору и у политичком времену у којем се настава програмира и изводи. Радикалне промене у политици одражавају се на наставу тако што се врши избор и презентација у настави и уџбеницима нечега новог, уместо тога што је до тада важило као прихватљив избор и осмишљавање.

Увек се истиче, питање је колико стварно жели и како се остварује, намера да се ученицима пренесу „научни резултати“ на начин и са аргументацијом која одговара узрасту ученика и врсти (задацима) школе. Међутим, у настави је преношење знања у функцији преношења поука и порука. При томе, у суштини су то поруке које текућа политика учитава у прошлост путем избора садржаја и начина осмишљавања (објашњења).

У плановима, програмима и школским актима истиче се да се држи до универзалних вредности: хришћанске и хуманистичке вредности, ослободилачка, национална и културна баштина и традиција, демократске идеје. По правилу се наглашава мисаона активност ученика, креативно стицање знања применом критичког мишљења (Kjeldstali/Ђелстали, 2001, стр. 299–343). Зато се препоручује што више рада ученика са изворима знања (документима), уместо да уче из осмишљених школских књига, препоручује се стицање уместо усвајања и репродуковања знања. То подразумева и да ученици могу читати више различитих приказа за истог збивања, да могу стицати различита знања и ставове о истим догађајима, појавама и процесима (о мултиперспективности, Страдлинг, 2005).

ИСТОРИЈСКИ МЕТОД

Задатак истраживача је да открије меродавна сведочанства и утврди чињенице о којима сведоче, да их вреднује и повеже и на

основу података из њих да реконструише и објасни догађај (појаву, процес) од узрока, преко тока (и учесника) до последица. Суштина рада историчара може да се сведе на утврђивање, систематизацију и интерпретацију (објашњење) чињеница у контексту историјског времена и простора (Делетић, 2013, стр. 23–50). Централно место класичног историјског метода је рад са историјским изворима, научна обрада – критика извора.

Истраживање почиње формирањем проблема истраживања. Тек кад знамо шта истражујемо, можемо планирати како ћемо то урадити. Избор и формулација теме (радног наслова), израда плана истраживања и прикупљања података о литератури и изворима (радна библиографија) почетне су радње у истраживачком раду. Планом се предвиђају методе и технике прикупљања и обраде материјала; подразумева се предвиђање рокова, места истраживања (архиви, библиотеке) и финансија. Рад са сарадницима на пројекту и начин саопштавања резултата део су ваљаног плана рада.

Следе активности на упознавању и прикупљању извора, историјског и научног материјала који се у њима налази. Подразумева се знање о томе који су извори релевантни за одабрану проблематику, у којим архивима и фондовима се очекује да постоје, познавање збирки и едиција објављених извора, литературе у којој се говори о проблему који се истражује, нарочито о грађи на основу које је написана. Прикупљање подразумева трагање за изворима, налажење, снимање или преписивање, прављење извода, речју, сакупљање материјала у формалном смислу. Виши ниво обраде је утврђивање, објашњење и доказивање чињеница.

Утврдити чињеницу значи доказати да нешто што је означено бројем, појмом (догађај, појава, процес, институција, појединац) или ставом јесте, да постоји, у случају историје да је било – постојало. Утврдити чињеницу и објаснити чињеницу није исто, да би чињеница добила значење, научник мора да искаже неки став о чињеници. „Историјска чињеница је интелектуални избор који разликује историју од објављивања неиздиференциране историјске грађе“ (Фире, 1994, стр. 28). Тек кад се чињеници одреди садржај и значење или се повеже са другим чињеницама, она добија смисао и укључује се у историјску причу (објашњење).

Истраживачи користе историјске и научне чињенице. Историјска чињеница (траг о њој у извору) је могућност, постаје стварност кад истраживач исту утврди и објасни. Утврђивање чињеница није циљ рада истраживача, то је етапа решавања про-

блема. Чињенице је потребно вредновати и објаснити, на основу значења и веза чињеница доћи до сазнања о предмету истраживања, извести закључке.

Научна чињеница је научни исказ о стварној или историјској чињеници, на који могу да утичу друге чињенице и њихово уопштавање. Историјска и научна чињеница не морају да се подударaju, научна чињеница може имати шири садржај и значење, може бити и теоријска. Мишљење научника о чињеници стварности не утиче на њу саму, она и даље постоји у неизмењеном облику и подложна је тумачењима.

Критика извора обавља се у фази њихове обраде, пре свега у формалном смислу (спољашња критика извора). То није целовита критика (провера и оцена) исказа извора. Током рада у архиву или библиотеци истраживач је упућен на извор који обрађује; нема сазнања која ће му пружити каснија истраживања, промишљање и повезивање прикупљене грађе, ова етапа рада више је сакупљачка.

У фази прикупљања грађе истраживач ради са појединачним изворима. У поступку сређивања потребно је сав материјал критички размотрити, упоредити, превредновати, коначно утврдити чињенице, класификовати и повезати их, формирати научне чињенице, извршити распоред прикупљеног материјала према плану излагања и обавити научну синтезу (писања текста), интерпретацију и објашњавање чињеница, њихових веза и последица.

У процесу обраде грађе истраживач пише и делове текста, али не тежи да то буде коначан исказ. Тек у фази синтезе има пред собом целину проблема којим се бави, има јасан увид у све делове проблема и грађу с којом располаже. У фази оцене и критичког сређивања научне грађе истраживач обавља коначну (научну) синтезу. То је етапа рада у којој истраживач проблемски и логички обједињава, повезује прикупљени материјал, подвргнут претходно свестраној критичкој анализи, на основу утврђених веза објашњава чињенице, односе, догађаје, појаве, процесе; даје нови смисао прикупљеном материјалу; реконструише и објашњава – тумачи прошлост; ствара научно дело – закључак (историјску причу) (Делетић, 2011).

У историјском истраживању прикупљање и изучавање чињеница не завршава се описом догађаја и појава које се изучавају. Значајан део истраживања остао би недоконан ако се не изврши и одговарајуће теоријско уопштавање, којим се чињенице пове-

зују у систем знања. Синтеза представља уопштавање података добијених анализом, али то није збир података утврђених анализом, већ откривање веза и значења међу њима; синтеза даје значење утврђеним подацима, кроз теоријско повезивање и уопштавање ствара закључак као нов квалитет (научно објашњење). При томе, истраживач користи појмове, хипотезе, теорије и моделе који су формиран у оквиру историјских наука и оне из домена других друштвених и хуманистичких наука.

Завршна етапа у раду истраживача је саопштавање резултата, експозиција, извештај о истраживању. Све док рад не буде учињен доступним јавности, пре свега научној, он не остварује функцију научног рада, није у употреби, није проверљив. Резултати истраживања могу бити саопштени усмено, што се ради на научним и стручним скуповима, или у писаној форми, као краћи извод или целовит рад.

КРИТИКА ИЗВОРА

Централно место историјског метода је критика извора (Делетић, 2013, стр. 198–213). Циљ овог методолошког поступка и интелектуалне радње је оцена квалитета извора: утврђивање аутентичности извора и веродостојности исказа у циљу утврђивања чињеница и претварања исказа у употребљиву историјску и научну грађу. У поступку критике одлучујемо да ли су извори са којима радимо прихватљиви као сведочанство, каква су значења која садржи исказ извора, да ли је исказ истинит, какве постоје везе и значења (обавештења) помоћу којих можемо постићи разумевање и објашњење прошлости.

Анализа извора у методолошком смислу је део критике, односи се на вредновање извора и откривање значења исказа, користи се у критици извора као метод селекције и утврђивања чињеница. Критика је шири појам, подразумева свестрану анализу и вредновање података о извору у циљу избора сведочанства, нарочито вредновање исказа с намером прихватања. Критиком утврђујемо чињенице, анализом их објашњавамо и дајемо им значење.

Међу првим питањима у обради извора јавља се утврђивање времена настанка извора. Морамо знати када је извор настао да бисмо знали о којем времену и којем догађају говори. Знање времена настанка извора показује његову удаљеност од времена догађања, што може да утиче на начин казивања о догађају, самим

тим и вредност исказа извора за научни рад. Пуно је разлога да време када је нешто записано није било повољно да се изнесе истина. Познавање времена битно је за исторично тумачење исказа извора (разумевање историјског контекста).

Ако извор није датиран, за приближно одређивање времена користимо формалне елементе (материјал, писмо, стил, облик и врста слова, водени знакови), податке из садржаја (помињање познатих имена, догађаја, смисао текста, глаголски облици, временске одреднице). За утврђивање времена и места настанка извора користи се и семантичка анализа језика. При томе се мора узети у обзир да језик документа може бити одраз средине из које потиче писац садржаја, а не места где је извор писан.

За старије догађаје границе у којима датирамо изворе су веће, у неким случајевима одређују се деценијама или вековима. Уопште је карактеристично да је критика извора сложенија и значајнија за старије изворе. За критику и анализу античких и средњовековних извора користе се појмови, технике, методе и сазнања низа помоћних историјских наука, у првом реду епиграфике, палеографије, дипломатике, за утврђивање времена настанка извора знања из хронологије.

Друга координата по којој распоређујемо историјске догађаје је простор, због чега је важно знати место настанка извора. Тај податак нам показује колико се творац извора налазио далеко од места догађаја, што је од значаја за његову информисаност о догађају и поузданост сведочења. Место настанка извора показује да ли је извор настао као производ дешавања или је на другом месту настао са неким другим циљем (писма, извештаји, дојаве итд.).

Формални елементи и место где је извор пронађен нису показатељи о месту настанка. Формални елементи могу бити слични на разним просторима, извори се због више разлога преносе, упућују појединцима, органима и установама. Место чувања није повезано са местом настанка, често ни са местом где је акт упућен. Од већег значаја су подаци из садржаја: помињање познатих објеката, места, топонима, личности, подаци о раздаљини и помињање догађаја за које знамо где су се десили.

Утврђивање ауторства и провера поузданости творца сведочанства важно је питање критике извора. То је важно због оцене квалификованости аутора (стручност, познавање догађаја), његовог друштвеног положаја, односа према догађају (учесник, сведок, извештач, истраживач) и оцене утицаја аутора на исказ. Идентитет и компетенције аутора извора и прилике у којима су

писани и за које су писани релевантни су фактори у одлучивању да ли се списима може дати важност. Посредне податке о аутору могу да дају подаци о месту и времену настанка извора, индичије из садржаја.

За исторично разумевање исказа значајно је установити не само ко је, него и зашто је направио документ, као и коме је био намењен. У тим околностима могу да се крију мотиви који утичу на садржај (намере, интереси, очекивања).

Ако о догађају више извора говори слично, постоји вероватноћа да су извори повезани, међусобно зависни, да је у питању преузимање садржаја. У тој ситуацији је важно установити који је извор први, а који су касније преузимали садржај. Касније настали извори могу бити потпунији и објективнији, јер су резултат провере, али могу и прикривати или другачије описати нешто за шта се накнадно оценило да је непожељно да се запамти у изворном значењу.

Важна питања рада са изворима су рецензија и интерпретација, утврђивање шта извор тврди (други је поступак провера да ли је тврдња истинита), разумевање језика и смисла исказа. Често је у склопу ове операције потребно вршити реконструкцију извора. То подразумева попуњавање оштећених делова текста, упоређивање копија (преписа) да би се из делова обновио рукопис који није сачуван у целини. У склопу ових операција обављају се исправке грешака, објашњавају непознате речи, разјашњавају шифре и скраћенице. Циљ је правилно разумевање језика и садржаја документа у формалном смислу, да би се у даљем раду садржај могао анализирати у сазнајне сврхе.

У овој фази рада показује се информативна и документарна вредност извора, он постаје сведочанство о догађају (извор чињеница). То подразумева проналажење важних садржаја у извору и њихово издвајање ради научне обраде, разумевање извора у језичком смислу, правилно читање, тумачење значења речи, нарочито техничких термина, речи које имају више значења, речи које су мењале значење током времена (конзул, кнез, кмет), разумевање алузија. У језику и говору има пуно неодређених и двосмислених речи, што представља опасност по тачно мишљење. Поступак рецензије обухвата и исправљање грешака у рукопису, грешке у писању стварају тешкоће у разумевању појмова, исказа и значења.

У свакодневном говору често се чује синтагма „читати између редова“. У раду са изворима (тумачењу исказа) ово се може узети

као правило. Није довољно прочитати текст, нужно је установити „шта је писац хтео да каже“, некад је важније схватити шта није хтео или није смео да каже и зашто.

При раду са изворима треба водити рачуна да се не подлегне употреби њихових израза који у савременом језику немају садржај, да се неправилно не модернизује исказ извора. У вези читања исказа извора постоји проблем познавања и разумевања речника и језика (значања) самог извора, али и проблем усклађивања језика извора са језиком истраживача (превођење), при чему је често нужно стварати нове појмове, нарочито за појаве и процесе којих нема у време истраживања или стварање појмова за објашњавање садржаја прошлости на начин разумљив садашњици. Ваљана лингвистичка обрада извора предуслов је правилног разумевања исказа.

Интерпретација је у суштини процес превођења исказа извора на исказ истраживача. Тако настаје значајна количина класификационих појмова и типолошких термина (технички термини) за посебне садржаје. То су појмови које друштвене науке формирају ради објашњења садржаја друштвене стварности (прошлости), дају им име и савремено значење. Такви су појмови: класа, класна борба, револуција, побуна, рат, робовласништво, феудализам, хуманизам и ренесанса, империјализам, дуржоазија, пролетаријат, средња класа, интелигенција, социјализам и многи други.

За интерпретацију извора значајно је питање употребе преписа, превода и копија извора. Језик извора сам по себи је историјска чињеница. Кад год је могуће истраживач треба да користи изворни текст и да упореди превод, могуће је да је преписивач – преводилац нешто погрешно разумео, употребио неадекватну реч, изменио смисао текста због стила, незнања језика или проблематике, можда и намерно.

Описане радње имају за циљ да истраживачу омогуће утврђивање чињеница из извора, то се врши у поступку критике исказа. Текст извора није довољно прочитати, треба разумети исказ (смисао и значење), утврдити како се исказ односи према историјској стварности, колико је истинит, дешифровати шта стварно говори, утврдити чињенице, схватити смисао и значај чињеница и порука које нуде, како видљивих тако и оних које истраживач треба да схвати својим интелектуалним напором и повезивањем извора са другима.

Критика исказа даје одговоре на питања: Да ли је извор могао да каже истину? Да ли је хтео да каже истину? и, на крају, Да ли је истинито то што стоји у исказу?

У оквиру првог питања треба установити да ли је творац извора стварно знао и разумео оно о чему пише: шта је видео или као учесник доживео, а шта чуо преко посредника или касније дознао, да ли је писао током радње или касније по сећању, каква је његова стварна улога у догађају, располаже ли потребним знањима и информацијама за разумевање догађаја, које су одлике његове личности, у каквом је психичком стању био (страх, ратна психоза, истрага) како је средина (место, време, људи) могла на њега утицати и друго. Разне околности могле су да утичу на сведока да сведочанство које је оставио буде непотпуно, да његове оцене буду нетачне, нестручне, а да се при томе не постави питање добре намере ствараоца извора. Људи различито запажају ствари око себе, придају им различит значај, другачије се о истом изражавају.

Одговор на друго питање тиче се пристрасности аутора. Аутор може да говори неистину због стицања користи, из страха (да би избегао одговорност или да би неког другог сачувао), под притиском, по задатку, у циљу стицања привилегија, из таштине (истицање заслуга и стицање признања), из симпатија или антипатија према некоме, да би оптужио противника, из патриотизма и многих других разлога. Поред тога што се људи могу руководити разним интересима (не обавезно и неприхватљивим), извор неистинитости или непрецизности у исказу може бити и ненамерни субјективизам у запажању и вредновању.

У вези са критиком извора употребљава се неколико појмова које ваља објаснити. Једно од основних питања критике је утврђивање аутентичности извора. Извор је аутентичан ако је сачуван у облику у којем је настао, ако није вршена никаква радња којом би касније био измењен у формалном и садржинском аспекту. При томе, аутентичан извор не мора бити у садржају истинит. Изворе који су накнадно мењани у исказу, као и изворе који се издају за нешто што нису, називамо фалсификатом. Извор може бити фалсификован у појединостима, када су мењани неки делови или у целини, ако се издаје за извор који није постојао. Исказ се може мењати брисањем, преправљањем и додавањем речи (бројева).

Аутентичан извор не мора бити и оригинал. Оригиналном називамо први примерак извора, на основу којег се могу радити

преписи и копије. Препис настаје преписивањем руком или писаћом машином, копија поступком пресликавања (преко индиго папира, помоћу матрица, фотокопирањем) и репродуковања у више примерака. Препис и копија имају своју аутентичност. Веран препис или копија није оригинал, али је аутентичан у исказу (има неизмењен садржај изворника).

У раду са преписима и копијама поставља се питање аутентичности преписа (копије) и аутентичности исказа. Препис је аутентичан ако је оригинал постојао и ако препис није касније мењан (копија може бити оригинал, препис или копија копије). Исказ је аутентичан ако приликом преписивања (копирања) није нарушен исказ оригинала, а фалсификат ако је у поступку умножавања дошло до измене садржаја извора, ако се представља за препис непостојећег оригинала или ако је после преписивања (копирања) дошло до промене исказа. Приликом преписивања могу бити учињене грешке, што треба анализом вредновати различито од намере да се измени исказ. Садржај документа се може при преписивању изменити намерно или грешком, при копирању су могуће монтаже, прекривања делова текста, спајање докумената и слично, о чему истраживач мора да води рачуна.

Аутентичан или оригиналан извор не мора бити веродостојан, истинит у свом исказу. Веродостојан је извор који има истинит садржај, садржи податке, исказе који одговарају историјској истини, верно приказује стварност, исказ се може доказати другим изворима. Треба знати да и у аутентичним и оригиналним изворима може бити неистинит садржај. На другој страни, фалсификовани извор може садржајем или делом бити истинит (уместо истине коју тражимо нуди другу), али је у смислу аутентичности фалсификован или антедатиран документ.

Откривањем фалсификата у науци се елиминишу лажни извори или делови извора. Друго, по установљењу фалсификата трага се за тим ко је, када и зашто направио фалсификат. Одговори на ова питања могу дати занимљива сазнања. Фалсификовани документ показује потребу, намеру и начин кривотворења.

У вези са појмом фалсификата стоје појмови интерполације и глосе. Интерполације су уметања делова текста, то је начин исправљања и допуњавања концепта документа. Користе се и као начин фалсификовања текста, при чему су могућа уметања речи или бројева без уклањања текста и уметања новог текста на месту претходно избрисаног (замена).

Глосе су напомене које су записане на белинама, маргинама текста, које приликом преписивања могу бити унете у основни текст. Интерполације и глосе утичу на првобитни садржај извора. Важно је установити ко их је, када и зашто записао и како утичу на исказ у целини. Оне се на оригиналу распознају и могу се посебно тумачити, ако приликом преписивања садржај који није записао аутор буде унет у текст мења се његов исказ и значење.

Некад се допуне текста врше без намере да се фалсификује исказ. Често творац документа врши редиговање и исправке текста пре потписивања или експедиције. Обично се такав текст препишује, али је могуће да се као копија у архиви задржи редиговани примерак. При раду са таквим документом треба обратити пажњу и на прекрижане делове или речи, оне говоре о промени намере током писања документа, значајно је открити шта је и зашто прецртано, како је то изменило исказ. Допуне могу бити истините, могу проширити или појаснити раније написано, повећати информативну вредност извора, али остаје чињеница да су накнадно унете и то треба критички преиспитати и дати прави значај накнадно унетом и укупном садржају.

Фалсификовање се може направити и заменом текста, уметањем или изостављањем делова приликом објављивања извора у научном раду или у збиркама докумената. Зато треба бити опрезан при преузимању исказа из објављених докумената.

УЛОГА ИСТРАЖИВАЧА – ИСТОРИЧАРА

Наставник у погодном моменту треба ученицима да понуди информације о научном методу, начину како историчар проучава прошлост и како формира своја сазнања о прошлости, како иста аргуменује. При томе, није спорно да је историчар (писац историје) део друштва и под утицајем друштвене свести, неретко и владајуће политике времена у којем истражује прошлост. Наставник треба ученицима да скрене пажњу на те околности да би они могли квалитетније да вреднују чланке и књиге о историји, да знају шта све може да утиче на историчара и његово дело.

Историјска наука је карактеристична по томе што у изучавању прошлости истраживач (писац историје) има доминантну улогу (Делетић, 2013, стр. 115–138). Употреба остатака прошлости (извора) и примена истраживачког метода потпуно су у моћи истраживача који је несавршен, може бити недовољно стручан, непоуздан, субјективно може бити с различитим мотивима анга-

жован. И поред тога, он је субјект научног сазнања, он научност и сазнање ствара и саопштава. Од његове опште културе и знања (методолошких и историјских), погледа на прошлост и садашњост, савесности, упорности, ангажованости, добрих намера и других одлика зависи квалитет научног резултата као интелектуалног производа (Митровић, 1991).

На рад истраживача утичу: предмет истраживања, његове интелектуалне и стручне могућности и друштвена околина. Предмет истраживања проблематичан је својом сложености, више тиме што није непосредно присутан (мерљив), није доступан у моменту истраживања. О предмету истраживања имамо непотпуне изворе (трагове збивања) које научник и у најбољим условима не може проучити и разумети у стварним (историчним) околностима. Прошлост постоји у свести садашњих људи, који о њој мисле из различитих побуда, са неједнаким фондом чињеница или методом сазнавања и објашњавања, са различитим очекивањима и страстима.

Већ при избору проблема истраживања (теме) долази до изражаја отпорност истраживача на утицаје друштвене средине (друштвене свести) или актуелне политике. Време у којем научник живи заинтересовано је за одређена знања и тумачења. Често истраживач при избору задатка води рачуна о интересу конкретног друштва да неки проблем буде решен, лоше је ако пође и од пројекта како да буде решен. Истинска наука и научници налазе излазе (Митровић, 1991).

Историјске изворе истраживач тумачи у равни своје историјске и друштвене свести (вреднује истраживану друштвену стварност својим системом вредности), историјске и друштвене свести времена у којем живи, што носи ризик од непотпуног или нетачног разумевања исказа извора, самим тим и стварања необјективних закључака. О утицају политике и идеологије или лошим намерама аутора са становишта научности сувишно је расправљати, у том случају тежи се праксом задатом циљу и резултату, а не научном сазнавању историјске истине.

Питање модернизације прошлости стално је актуелно, то је једна од замки бављења прошлим и невидљивим. Прошлост у коју нема непосредан увид историчар тумачи појмовима и концептима свог времена, он нема ваљаних појмовних и концептуалних оквира ван свог времена. Историчар открива прошлост са становишта садашњости, не само зато што је историчар садашњост већ и зато што су његови концепти и појмови којима бара-

та садашњост, то су и корисници његовог „производа“. Историјски радови пишу се да буду разумљиви и корисни читаоцу, а не ради неке замишљене универзалне потребе да прошлост буде кроз причу обновљена ради ње саме.

Историјска чињеница коју садржи неко сведочанство независна је од истраживача, за нас постоји тек ако исту научник утврди, али сведочанство задржава неизмењену могућност утврђивања чињенице. Други истраживач може иста сведочанства протумачити у другом контексту, постављањем других питања или другачијим повезивањем сведочанстава.

Саставни део методолошког поступка је видно поље – „стајна тачка“ историчара (Митровић, 1996, стр. 76). Зато при оцени методолошке стране индивидуалног рада треба испитивати друштвене услове у којима научник ради, ваља сагледати околности које подстичу и оне које ометају научност.

Резултат научног рада зависи од интелектуалних и стваралачких способности истраживача, његових општих, стручних и методолошких знања и вештина, осетљивости за проблеме, критичког односа према грађи и према свом раду, упорности у раду, дисциплине, личног и научног поштења. Истраживач (као и творца документа) може писати необјективно или пристрасно намерно и ненамерно. Намерно то ради када свесно заступа личне, партијске, верске, националне или неке друге интересе и износи тврдње за које нема подлогу у коришћеној грађи. Он зна да оно што пише није утемељено у сведочанствима, али хоће да саопшти нешто друго. Ненамерно то чини када поступа према убеђењима, кад мисли у складу са политичком, верском или националном припадношћу. Научник може бити необјективан и услед недовољног знања или површног рада, ако мисли да у изворима налази оно што је стварно другачије.

Истраживач може бити необјективан ако се, уместо интересима науке, руководи интересима свог времена, кад се погрешно зближи с предметом истраживања, ако доведе себе у позицију да поправља или брани прошлост. Разлике у објашњењу, па и необјективност, могу настати и зато што мислећи о прошлости ми вршимо вредновања: објашњавамо, карактеришемо, рангирамо.

Вредновање на одређени начин садржи и морални суд, при чему можемо говорити о моралном суду историчара и моралном суду учесника, односно аутора сведочанства које нам преноси морални суд из минулог времена. Све људске заједнице имале су (имају) неке норме понашања. Те норме и осећања која настају

код људи у њиховом испуњавању (неиспуњавању), последице понашања условљеног моралним нормама (обичаји, веровања) део су историје и треба их схватити зато што делују као мотиви понашања. Значај моралних норми појачан је у кризним ситуацијама, у којима људи често реагују против своје воље.

Историчар, када треба да се бави моралом, долази у искушење да морална начела свог времена пројектује на прошлост. У изворима се ретко налазе подаци о моралној основи људског понашања и систему вредности у изучаваном времену. Највећи део историјске грађе не настаје с намером да вреднује, извори (остаци) су непланирани производ догађаја. Чак и кад у извору нађемо вредносне судове, немамо поузданих показатеља о њиховој објективности. Треба бити опрезан у поступању са моралним вредностима и судовима из прошлости, припадају потпуно другачијем времену, људима и околностима о којима мало знамо и само мислимо да их можемо разумети. То су други људи, друга времена, могућности, потребе, ограничења.

Системи вредновања бременити су недоследностима и противуречностима, али одговоран историчар настоји да у тумачење прошлости не унесе непотребну количину својих вредности, погледа на свет, предрасуда, некад и интереса, мора се трудити да не вреднује с намером. То би се могло назвати психолошка дистанца, која омогућава да се постигне да предмет истраживања буде заштићен од мерила или ангажованости истраживача, као и од деловања друштвене реалности у којој се истраживање обавља (Митровић, 1991).

Посао историчара треба узимати као недовршен, истраживање треба посматрати као етапу у неограниченом процесу сазнавања прошлости. „Само духовно прост човек може да мисли и живи сигуран у своје простачко начело које не захтева допуну“ (Шушњић, 1999, стр. 29). Увек ће се наћи неки нови истраживач спреман да поново завири у неки проблем, не само зато што о садржајима историје и најбоље истраживање, због метода или коришћене грађе, можда није дало потпун одговор (што понуђени одговор не задовољава нови интерес), већ и зато што су увек могуће нове последице минулих догађаја.

Полазећи од потребе да у настави друштвено-хуманистичких наука ученике оспособи за рад са изворним документима, наставник током наставе кроз обраду докумената и давањем објашњења о изворима оспособљава ученике за рад са изворним материјалом. Да би то могао ваљано да ради, потребно је да има

основна методолошка знања и вештине рада са документима. Излагање има за циљ да наставницима понуди основна знања о историјским истраживањима, историјском методу као широко примењеном у друштвеним наукама, о раду са изворима и зависности резултата од личности, знања и намера истраживача – писца историје или тумача савремене праксе.

-
- ЛИТЕРАТУРА Делетић, З. (2011). Историјска истраживања у библиотекарству. *Читалиште* 18 (мај 2011), 3–7.
- Делетић, З. М. (2012). *Оптеги о настјави историје*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Делетић, З. М. (2013). *Истраживање историје*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Кока, Ј. (1994). *О историјској науци*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Митровић, А. (1996). *Прошћивање Клио: оптеги о историјском у историографији*. Београд: НИУ „Војска“.
- Фире, Ф. (1994). *Радионица историје*. Сремски Карловци: ИК Зорана Стојановића.
- Heler, A. (1984). *Teorija istorije*. Beograd: Rad.
- Mitrović, A. (1991). *Raspravlanje s Klio: o istoriji, istorijskoj svijesti i historiografiji*. Sarajevo: Svjetlost.
- Stradling, R. (2003). *Nastava evropske istorije dvadesetog veka*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta.
- Stradling, R. (2005). *Multiperspektivnost u nastavi istorije: priručnik za nastavnike*. Council of Europe, Serbian version. www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/...;
- Šušnjić, Đ. (1999). *Metodologija: kritika nauke*. Beograd: Čigoja štampa.

ZDRAVKO M. DELETIĆ

VLADAN A. VIRIJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

TEACHER TRAINING ON APPLICATION OF HISTORICAL METHOD
IN TEACHING AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Contemporary teaching of social sciences has a goal of transferring selected knowledge to students with as much of their active participation in the process of teaching as possible, primarily, through student activity while working with documents and sources of knowledge. It is necessary to provide students with minimal methodological training so that they would know how to critically assess original documents. A teacher trains students methodologically through work with selected examples, which requires basic knowledge of historical method and source criticism. It is assumed that students use acquired knowledge for later continuous professional development and self-education. With the aim of satisfying these needs, teachers of history and of other socio-humanistic sciences should be trained to apply the historical method and source criticism – written documents – to their teaching practice. The authors present main challenges of working with written sources. The paper rooted in the literature survey and the summary of experiences in teaching and researching history.

KEYWORDS: historical method, historical sources, source criticism, a history teacher.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).